

TÜRKÇEDE “DUYGU BESİNDİR” METAFORU

Çağla BARIKAN TOPÇU*

Öz: İnsanın iç dünyasını yansıtan duygular dil, beden ve davranışlar aracılığıyla dış dünyaya doğar. Sınır bilimsel bakış açısıyla temelde beyin hareketliliği olarak görülen duygu, Macar dil bilimci Zoltán Kövecses’in dil merkezli bakışıyla dil, kültür ve bedenin bölünmez bir parçasıdır. Kövecses’in, İngilizce duygu dili üzerine yaptığı metafor çalışmasında, bazı duygu metaforlarının kaynak etki alanı olarak gösterilen “besin”, Türkçedeki pek çok duyguyu ifade etmesi yönüyle karmaşık bir yapı sergilemektedir. Bu bağlamda ilgi çekici olan durum, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada Türkçede pek çok duyguyu ifade eden “DUYGU BESİNDİR” metaforu, deyimler üzerinden ele alınacaktır. Kalıplaşmış söz öbeği olan deyimler aracılığıyla “duygu-besin” kavramlarının izi sürülerek Türkçede az rastlanılan duygu metaforu çalışmalarına katkıda bulunmak hedeflenmektedir.

Bu hedef doğrultusunda Türkçenin tarihî dönemlerinde ve günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılan deyimler incelenmiş ve on sekiz alt başlık altında “DUYGU BESİNDİR” metaforu örneklerle değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Bilişsel dil bilimi, duygu dili, metafor, duygu metaforu.

The Metaphor of “EMOTION IS NUTRITION” in Turkish

Abstract: Emotions that reflect the inner world of man are born into the outer world through language and behaviors. From the neuroscientific point of view, emotion, which is basically seen as brain activity, is an indivisible part of language, culture and body, with the language-centered perspective of Hungarian linguist Zoltán Kövecses. In Kövecses’ metaphor study on English language of emotion, “nutrition”, which is shown as the source domain of some emotion metaphors, exhibits a complex structure in terms of expressing many emotions in Turkish. In this context, the interesting situation constitutes the subject of our study. In this study, the metaphor of “EMOTION IS NUTRITION”, which expresses many emotions in Turkish, will be discussed through idioms. It is aimed to propose a sample area for the studies of emotion metaphor, which is rare in Turkish, by tracing the concepts of “emotion-nutrition” through idioms.

In line with this goal, the idioms used in the historical periods of Turkish and in today’s Turkey Turkish were examined and the metaphor of “EMOTION IS NUTRITION” was evaluated under eighteen sub-titles.

Key Words: Cognitive linguistics, language of emotion, metaphor, metaphor of emotion.

Giriş

“Eski Yunancadaki meta (üzerine) ve phrein (taşımak) sözcüklerinden gelen” metafor terimi, genel bir ifadeyle “Bir ‘şey’in bazı yönlerinin bir başka ‘şey’e taşındığı ya da transfer edildiği özgül zihinsel-dil bilimsel süreçler” olarak tanımlanmaktadır (Cebeci, 2013: 9-10). Bu tanımda dikkati çeken iki önemli nokta şudur: iki şey ve taşınma işlemi. Söz konusu iki şeyden kasıt; sözcük ya da dil bilimsel bağlamda dil göstergesinin göstereni değil; kavramlar veya dil göstergesinin gösterilen yönüdür. Öyleyse, metaforu bir kavramın bazı yönlerinin bir başka kavrama taşındığı zihinsel dolayısıyla dil bilimsel süreç olarak tanımlayabiliriz. Bu tanım, metaforun bir “sözcükler” ilişkisi olmadığı gerçeğiyle bizi baş başa bırakır. Ortaya çıkan gerçek, çağdaş metafor teorisyenleri Lakoff ve Johnson’un (2015) “Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil” adlı yapıtının daimî yanlışlar başlığında, ilk yanlış olarak “metaforun kavramlar değil, bir kelime sorunu olduğu” şeklinde ifade edilmektedir (s. 302). Söz konusu yanlışıyla metaforu sözcüklere hapsetmek, onun “insan zihninin doğal işleyişi” olduğu temelini yıkacaktır. Bu sebeple, metaforun zihnimizdeki kavram sistemleri üzerine kurulu, doğal bir işleyişe sahip olması noktasından hareketle de gündelik yaşantımızı çevreleyen bir olgu olduğu gerçeğiyle yüzleşmemiz gerekir. Bu bağlamda Lakoff ve Johnson metaforu “dil bağlamıyla sınırlı olmaktan çıkarıp insan düşüncesinin temel yapı taşı olarak tanımlayan bir anlayış”la temellendirmişlerdir (Cebeci, 2013: 185). Peki düşüncemizin yapı taşları olan kavram sistemlerimiz, gündelik yaşantımızı şekillendirir mi, şekillendirirse nasıl şekillendirir? Kavram, Güncel Türkçe Sözlük’te isim başlığıyla “Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fehva, konsept, nosyon”, Zeynep Korkmaz’ın (2017) *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*’nde “Dünyadaki nesnelere, durumların, hareketlerin ve tasavvurların dildeki ifadesi” (s. 174), Doğan Aksan’ın (2020) *Anlambilim* adlı kitabında “İnsanın çevresindeki nesnelere, olay ve

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – İstanbul/Türkiye, e-posta: c.barikan@iku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0034-5386.

durumlara ait, kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan tasarımların zihinde yer eden ve bir soyutlamayla dile dönüşen yönü, göstergelerin gösterilen yanı” (s. 53) olarak tanımlanmaktadır. Günay Karaağaç’ın (2018) *Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*’ndeki kavram maddesinde ise “Sözlük birimlerin tümevarım sonucu ulaşılan sosyal ve nedensiz genellemelerden ibaret olduğu” üzerinde durularak “Sözlük birimlerin varlık ve eylem özelliklerini kavramlar hâlinde bildirdiği” vurgulanır (s. 531). Nesnenin ya da düşüncenin soyut düzlemdeki tasarımları olan kavramlar hem toplumsal hem de kişisel bir deneyimin veya beden tecrübesinin sonucu olarak doğarlar. Örneğin beşamel soslu dana yemeği, koşer beslenme kanunlarındaki etli ve sütlü gıdaların bir arada yenilmemesi, aynı kapta pişirilmemesi gerektiği yasağından hareketle (Bulut Solak, 2021, s. 36), Yahudi birinin kavram sisteminde “din, kötü, yasak, haram” gibi olumsuz kavram alanları kurabilir. Sözü edilen yemek, Müslümanlık inancına mensup bir Türk’ün zihninde ise “lezzet, mutluluk, iştah” gibi olumlu kavram alanları kurabilir. Söz konusu örnekte görüldüğü gibi, kavramlar toplumsal bir deneyimin ürünüdür. Aynı yemek, hayvan hakları konusunda duyarlılığa sahip vegan birinin zihninde “katil, cani, kötülük” gibi kavramları işaretleyebilirken, et yemeyi seven birisi için “güzel, iştah açıcı” gibi kavramları çevreleyebilir. Burada da kavramların kişisel bir tecrübeyle doğduğu gerçeği gün yüzüne çıkar. Öyleyse, yukarıdaki örnekten hareketle, kavramların gündelik yaşantımızı, örneğin yeme-içme alışkanlığımızı belli noktalarda belirlediğini söyleyebiliriz. Başka bir bakış açısıyla aynı örneği yeniden kurgularsak, kavramların yaşantımızı etkilemesinin ötesinde, yaşantımızı bazı yönleriyle kavram sistemimiz üzerine kurguladığımız gerçeği ortaya çıkar. Yahudi bir kimsenin yemek masasında et ve süt ürünlerinin bir arada olmadığı yemeklerin yer alması bunun delilidir. Lakoff ve Johnson (2015); yaşantımızı, düşünce ürünleri olan kavramlar ve “iki uzak kavramı birbiriyle uyumlu hâle getiren kavramsal metaforlar” (Kövecses, 2004: 4) üzerine kurguladığımız gerçeğinin reddedilmesini dördüncü yanlış olarak “rasyonel düşüncüyü hiçbir biçimde beyinlerimizin ve bedenlerimizin doğasının şekillendirmediği” şeklinde ileri sürerler. Araştırmacılara göre, metafor üzerine düşünülen yanlışlardan ikincisi “metaforun benzerlikle temellendiğidir” (s. 303). Bu bağlamda metafor, -düşünülenin aksine- benzerlik amacıyla kurulan dilin anlık figüratif bir unsuru, estetik için kullanılan herhangi bir edebî sanat veya “retorik bir gösteriş hilesi” değil (s. 27), insan zihninin olağan işleyişinin çıkarımı olan kalıcı düşünce kalıplarıdır. Öyleyse, “metaforun kalbi çıkarımdır” (s. 302). Lakoff ve Johnson’un üzerinde durduğu üçüncü yanlış ise “bütün kavramların lafzi olduğu ve hiçbirinin metaforik olmadığıdır” (s. 303). Oysa araştırmacılara göre, “gündelik kavram sistemimiz temelde doğası gereği metaforiktir” (s. 27). Örneğin, sıradan bir selamlaşma ifadesi olarak karşılaştığımız birine hayatın nasıl gittiğini sormamızın temelinde “hayatın hareket hâlindeki bir araç” olduğu metaforu yatar. Bu bağlamda kavram ve kavramların sorunu olan metaforların en önemli yönü, otomatik sürdürdüğümüz gündelik yaşantımızın düşünce sistemindeki arka planı oluşturmasıdır.

Metafor üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında; bankacılık, dil bilimi, edebiyat, eğitim ve öğretim, felsefe, iletişim bilimleri, psikoloji, sahne ve görüntü sanatları, sosyoloji gibi çeşitli disiplinler tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınan araştırmaların olduğu gözlemlenmiştir. Konumuzla ilgili sınırlandırmaya gidildiğinde bir şair, yazar, eser veya edebî bir dönem üzerine yapılmış metafor çalışmaları, tarihî veya çağdaş Türk lehçeleri üzerine, Türkçenin tarihî veya çağdaş dil malzemesine dayalı metafor çalışmaları, atasözü ve deyimler gibi Türkçe söz varlığı üzerine yapılmış çalışmalar ve az sayıda Türkçe duygu dili üzerine yapılmış metaforik çalışmalar tespit edilmiştir. Bu çalışmalara şu örnekleri verebiliriz: Sıla Gen “Özbekçede Metaforlar” (2015), Mehmet Akif Duman “Retorikten Belâgate Mecâzdan Metafora” (2019), Emrah Eriş ve Esra Uluşahin “Metaforik Dil Atasözü ve Deyimlerde Metaforların Dillerarası Analizi” (2020), Gökhan Tunç “Şiir ve Bellek Modern Türk Şiirinde Bellek Metaforları” (2020), Kayhan Şahan “Şiirde Derin Yapı Metafor Modern Türk Şiiri Üzerine Bir İnceleme” (2020), Mağfired Kemal Yunusoğlu “Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar” (2020), Kenan Azılı “Mekândan Zamana Metaforik Transferler Eski Türkçe Üzerine Teorik Bir İnceleme” (2021), Özge Eker “Kutadgu Bilig Metaforları” (2021), Murat Aka “Metafor ve Metonimi Kuramına Göre Eski Türk Yazıtlarında Kavram Alanı İlişkileri” (2022). Türkçede duygu dili üzerine yapılmış yayınlara ise şunları örnek verebiliriz: Mustafa Aksan “Metaphors of Anger: An Outline of a Cultural Model” (2006), “The Container Metaphor in Turkish Expressions of Anger” (2006); Yasin Şerifoğlu “Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesindeki Mutluluk/Mutsuzluk Kavramı ile İlgili Fiil ve Deyimlerde Anlam İlişkisi” (2011), Melike Baş “Türkçede Duyguların Bedenle İlgili Deyimler Aracılığıyla Kavramsallaştırılması: Bilişsel Dilbilimsel Bir İnceleme” (2015), Elif Arıca Akkök “Türkçe Öfke Metaforları” (2017), Ayşe Eda Gündoğdu “Türkçe Üzerine Bir Duygu Metaforu Çalışması: ‘Moral’ Düşüm Sözcüğünün Derlem Temelli Görünümleri” (2020), Özlem Gökçe “Korece ve Türkçe Mutluluk ve Üzüntü Metaforlarındaki Benzerlik ve Farklılıklar” (2020).

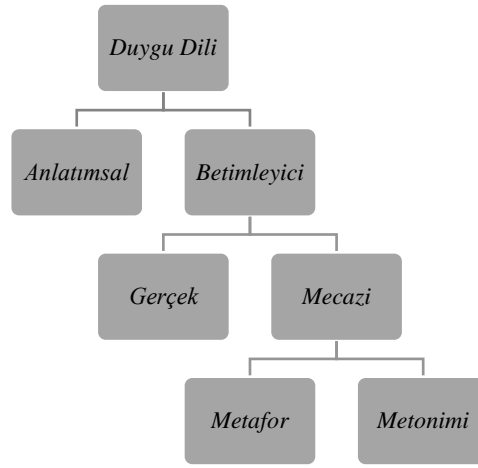
Bu çalışmada, Türkçedeki deyimler taranarak üst kavram olarak belirlenen duygu terimi başlıkları altında “DUYGU BESİNDİR” metaforu ele alınacaktır. Çalışmanın örneklem alanı *Eski Türkçenin Deyim Varlığı* (Şen, 2017), *Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler* (Tokay, 2019), *Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü* (Özyaşar Şakar, 2021) ile *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü* (Aksoy, 1988) kaynakları taranarak belirlenmiştir. Söz konusu kaynaklardan elde edilen veriler, Türkçenin tarihî evreleri olan Göktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi-Kıpçak Türkçesi, Eski Oğuz Türkçesi ve günümüz Türkiye Türkçesi deyim örneklerini kapsamaktadır.

1. Duygu ve Duygu Metaforu

Evrende etkileşim aracılığıyla var olan insan etrafındaki nesne, durum ve olaylar ile çeşitli yollarla bağ kurarak varlığını sürdürür. Bu etkileşimin insan zihni ve bedenindeki fiziksel, ruhsal temel yansımalarından biri duygulardır. Duygu sözlükbiriminin Güncel Türkçe Sözlük’teki ilk iki anlam sıralaması “1. Duyularla algılama, his; 2. Belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim.” şeklindedir. Duygunun temel ifade aracı ise beden ve dildir. Sinir bilimsel bakışla temelde beynin biyolojik hareketliliği olarak görülen duygu, Zoltán Kövecses’in dil bilimsel bakışıyla dil,

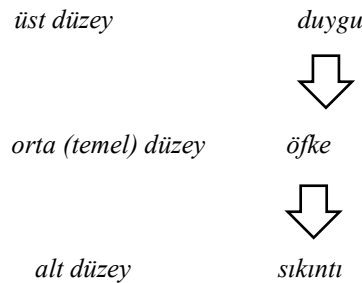
kültür ve bedenin birleşimidir. Bu bağlamda Kövecses (2004), duygunun nörobiyolojisi üzerine çalışan nörobiyolog Joseph Ledoux'un¹ beynin ve bedensel tepkinin duygunun temel gerçeği olduğunu savunan görüşünü, “duygu ve dilin etkileşime girdiği birçok ince yolun aşırı basitleştirilmesine yol açacağı” düşüncesiyle eleştirir. Araştırmacıya göre “bilinçli duygular” bilinç dışı ortaya çıkan duygulardan çok daha önemli bir rol oynar (s. XI). Bu doğrultuda, bir nörobiyolog olan Joseph Ledoux'un duygunun dil bağına görmezden geldiği bakış açısını bir dil bilimci olarak yeniden yorumlayan Kövecses, “Duygu dilinin önceden var olan bir duygusal gerçekliği kategorize eden ve ona atıfta bulunan gerçek sözcüklerin bir toplamı olarak değil, mecazi olabilen ve bizim için duygusal deneyimleri tanımlayabilen ve hatta yaratabilen bir dil olarak görülmesi gerektiği”ni iddia eder (s. XII). Kövecses'in bu bakış açısından hareketle, duygusal deneyimlerin oluşumunda dilin merkezi bir konumda olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü araştırmacı, duygu çalışmalarına yeni bir sentez önererek duygusal olguların açıklanmasında “dil, kültür ve beden”i bütünleşik bir bağ olarak görmektedir (s. XII). O hâlde duygular, yalnızca beynin ve bedenin bir tepkisi olarak doğmaz, aynı zamanda dil ve kültürle birlikte var olur. Bu bağlamda kültürün ifade aracı olan dilin (mecazi dilin) ve kavram sorunu olan metaforun duygunun ifadesindeki önemi kaçınılmazdır.

Kövecses (2004), duygu dilini açıklarken öncelikle, duygu sözcüklerini anlatımsal (expressive) ve betimleyici (descriptive) olmak üzere ikiye ayırır. Bazı duygu sözcüklerinin duyguları ifade edebileceğini bazılarının ise ifade ettikleri duyguları betimleyebileceğini iddia ederek betimleyici duygu sözcüklerinin çok daha fazla olduğunu ileri sürer (s. 2-3). Betimleyici duygu sözcüklerini de kendi içerisinde gerçek ve mecazi olmak üzere ikiye ayırır. Bu ayrıma göre örnek verecek olursak, Türkçe duygu dilinde mutluluk ifadesi olan “yaşasın!” bir anlatımsal duygu sözcüğüken, “mutluluk” betimleyici bir duygu sözcüğüdür:

Şema 1. *Duygu Dili* (s. 6)

Kövecses'in (2004) üzerinde durduğu bir başka konu, betimleyici duygu sözcükleri kategorisinin hiyerarşik bir yapıya sahip olmasıdır. Bu bağlamda kimi duygu sözcüklerinin diğerlerinden daha temel olduğunu ileri sürerek İngilizce için “öfke, üzüntü, korku, neşe ve sevgi” sözcüklerinin diğer duygu sözcüklerinden daha temel olduğunu iddia eder. Araştırmacı söz konusu sözcüklerin belirlenmesinde iki ölçüt olduğunu açıklar (s. 3). Bu ölçütlerin birincisi, “bu sözcüklerin (onlara karşılık gelen kavramlar) dikey kavramlar hiyerarşisinde orta seviyeyi işgal etmesi”; ikincisi, “belirli bir duygu kategorisinin aynı yatay seviyedeki bir başka duygu kategorisine göre daha ‘prototipik’ olarak yargılanması”dır:

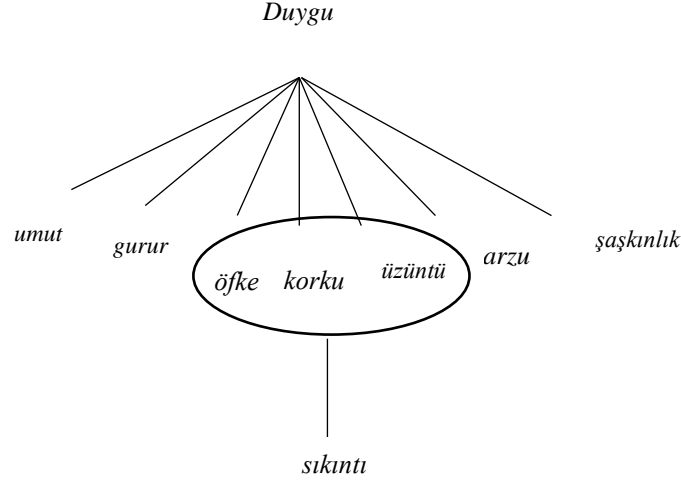

Şema 2. *Dikey Hiyerarşide Duygu Terimlerinin Seviyeleri* (s. 3)

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ledoux, J. (2020). *Duygusal Beyin Duyguların Gizemli Dünyası* (A. Uysal, Çev.). İstanbul: Pegasus Yayınları.

Yukarıdaki şemada görüldüğü üzere, *öfke*; üst düzey olarak belirlenen *duygu* ve alt düzey olarak belirlenen *sıkıntı* kavramlarının ortasında yer aldığı için temel düzey olarak gösterilmiştir. Kövecses'in (2004) temel seviye adını vererek yatay seviyedeki *duygu* kategorilerinden hangilerinin daha prototipik olduğunu gösteren şeması ise şu şekildedir:

Temel seviye:

Şema 3. Yatay Seviyedeki Duygu Kategorileri (s. 4)

Yukarıdaki yatay hiyerarşik şemaya göre daire içerisindeki *öfke*, *korku*, *üzüntü* sözcükleri alt düzeyde *sıkıntıyı* işaretlediği için diğer *duygu* sözcüklerinden daha prototipiktir (s. 3).

Duygu kategorilerinin evrenselliği üzerine yapılan bir başka araştırmaya göre “mutluluk, üzüntü, öfke, korku, sevgi” olmak üzere on bir dilde olası beş genel evrensel duygu kategorisine ulaşılmıştır (Kövecses, 2004: 4). İnsanlığın ortak düşünce sisteminde evrensel duygu kategorilerinin var olması, duygunun anlam yönünün karmaşık olduğu gerçeğini yok edemez. Çünkü duygunun anlam bağı, kültürden kültüre değişebilir. Bu durumu, duygunun anlam ilişkisi başlığında ‘çağrışımsal anlam’ olarak açıklayan Kövecses (2004), antropolog Richard A. Shweder’in şu görüşüne yer vererek açıklar (s. 10):

Öfkeli hissetmek ne demek...Öfkenin toplumu yok edebilecek kadar tehlikeli olduğuna inanan Ilongotlar için durum değişir; öfkeyi sadece çocukların yaşadığı bir şey olarak gören Eskimolar için (öfke tanımı farklıdır); öfkenin korkuyu yenmeye ve bağımsızlığı elde etmeye yardımcı olduğuna inanan işçi sınıfı Amerikalılar için (de farklıdır).

Shweder’in ele aldığı örnekten hareketle, kültürel bakış açısının *öfke* duygusunu anlamlandırmada temel rol oynadığını görmekteyiz. Bu durum, *duygu* dilinin kavramsallaştırmasında toplumsal ölçütün varlığını vurgulaması açısından da önemlidir. Öyleyse *duygu* dilinin kuruluşunda rol oynayan metaforik yapılar da Lakoff ve Johnson’un belirttiği üzere, evrensel izler taşıyabileceği gibi kimi yönleriyle karmaşık yapılar kurarak kültürden kültüre değişmektedir. *Duygu* metaforunun evrensel yönünü vurgulayan ana metaforu “DUYGU GÜÇTÜR” olarak açıklayan Kövecses (2004), İngilizcedeki *duygu* metaforlarını “öfke, korku, mutluluk, üzüntü, sevgi, arzu (şehvet), kibir, utanç ve şaşkınlık” başlıkları altında ele almaktadır. Söz edilen başlıklar altındaki İngilizce *duygu* metaforları Türkçeye karşılaştırıldığında kimi ortaklıklar (evrensel yapılar) gözlemlenmiştir. Örneğin, İngilizcedeki *öfke* metaforları arasında yer alan *The man was insane with rage* “Adam öfkeden deliye dönmüştü” cümlesiyle örneklendirilen “ÖFKE DELİLİKTİR” metaforu, Güncel Türkçe Sözlük’te yer alan “öfkeden kudurmak (veya deliye dönmek)” deyiminde karşımıza çıkmaktadır. *Öfke* başlığı altında yer alan *It was a stormy meeting* “Fırtınalı bir toplantıydı” cümlesiyle örneklendirilen bir başka *öfke* metaforu “ÖFKE DOĞAL BİR GÜÇTÜR”; Türkiye Türkçesinde günlük dilde karşılaşılabileceğimiz “Babamın öfke dolu sözleri evde deprem etkisi yaratmıştı.” veya “Boşuna esip gürlleme, bu benimle ilgili bir durum değil.” cümlelerinde açıkça görülmektedir. Aynı başlık altında yer alan *I was struggling with my anger* “Öfkeyle mücadele ediyordum” cümlesiyle örneklendirilen “ÖFKE MÜCADELEDE BİR RAKİPTİR” metaforu; bir slogan olarak duyabileceğimiz “Öfkenin seni ele geçirmesine izin verme.” gibi bir cümlede kendisini göstermektedir. *His anger is smoldering* “Öfkesi alev alev” cümlesiyle örneklendirilen bir başka *öfke* metaforu “ÖFKE ATEŞTİR”, yine gündelik dilde karşılaşılabileceğimiz “Öfkeniz alevlendiğinde kısa aralıklarla nefes almayı deneyebilirsiniz.” cümlesinde görülmektedir. Sözü edilen metaforlara, yazılı Türk edebiyatından örnekler de verebiliriz.

Türkçenin Anadolu’da yazı dili olma sürecini derinden etkileyen Yunus Emre’nin *Risâletü’-n-Nushiyye*’sinde birden fazla *öfke* metaforu tespit edilmiştir. Bunlar arasında “ÖFKE DELİLİKTİR” metaforu *buşu derler baña key bâhaduram / düzenlik bozmağa her [dem] kaduram* “Öfke derler bana, çok cesurum; düzen bozmak için her (zaman) güçlüyüm.” beytinde açıkça görülmektedir. “ÖFKE MÜCADELEDE BİR RAKİPTİR” metaforu ise *nideyim buşu tutup almış anı / ki maḥkûm eylemiş*

buşu dīvānī “Öfke onu tutup ele geçirmiş, ne yapayım? Öfke meclisi, (onu) mahkûm etmiş.” beytinde doğrudan kendisini göstermektedir. Bir başka *öfke* metaforu “ÖFKE ATEŞTİR”, *benüm ileyüme kim katlanısar / ki hışmumdan deñiz oda yanısar* “Benim önümde kim durabilir; kızgınlığımdan deniz ateş (gibi) yanar.” (Boz, 2021: 106, 108, 114) beytinde yer almaktadır. Çağdaş Türk romancılarından Kemal Tahir’in “Köyün Kamburu” adlı eserinde ise farklı bir *öfke* metaforu tespit edilmiştir. Söz konusu eserde geçen “Herif artık olura-olmaza, ileri-geri söyleniyor, duyulmamış küfürlerle ortalığı kasıp kavuruyordu.” (Aygün Cengiz, 2018: 56) cümlesi “ÖFKE DOĞAL BİR GÜÇTÜR” metaforuna örnek teşkil etmektedir.

Yukarıdaki Türkçe ve İngilizce örnekler duygu metaforlarının evrensel yönünü göstermektedir. Metafor düşünce kalıbı olduğu için diller arasındaki evrensel yapıların varlığı “kalıp” vurgusundan hareketle doğaldır. Çünkü insan, değişen şartlar altında, yüzyıllardır belli başlı düşünce kalıplarıyla varlığını sürdürmektedir. Yukarıdaki XI. yüzyıla ait *Risâletü'n-Nushiyye*'deki yazı dili örnekleri ile günümüz Türkiye Türkçesinin ve İngilizcenin gündelik konuşma diline özgü örnekler bunu kanıtlamaktadır. Evrensel yapıların karşısındaki karmaşık yapılar ise diller arasındaki düşünce sistemi çeşitliliğini ortaya koyacağı için dile özgü çarpıcı bir düşünce-dil-anlam haritası sunacaktır.

2. Türkçede “DUYGU BESİNDİR” Metaforu

Şeyda Türk Smith ve Kyle D. Smith (1995), Türkçe duygu kavramlarını prototipik yaklaşımla ele aldıkları “Türkçe Duygu Kavramları” başlıklı çalışmalarında, deneklerden alınan yanıtlara göre Türklerin duygu öncüllerini şu şekilde sıralamaktadır (s. 118):

1. Başarı ile ilgili durumlar (başarı, başarısızlık, sınavlar);
2. Yeni olaylar (örneğin, bir şeyi ilk kez yapmak);
3. Sosyal ilişkileri değiştiren olaylar (örneğin; evlilik, ayrılık, tartışmalar)”

Araştırmacılara göre, Türklerin duygu öncüllerinde “durumsal bağlamı” ön plana çıkarmaları, kolektivist toplum özelliği taşımaları ile ilgilidir (s. 105). Aynı çalışmada, “durumsal bağlamla” üretilen Türkçenin yirmi hedef duygu terimi “aşk, neşe, mutluluk, sevgi, telaş, korku, özlem, endişe, ümit, şaşırma, şiddet, öfke, kıskançlık, nefret, şüphe, saygı, utanç, kin, üzüntü, acıma” şeklinde gösterilmektedir (s. 112). Söz konusu üst duygu kategorileri arasında prototipik olarak en belirgin olanlar “aşk, neşe, mutluluk”, en az belirgin olanlar “kin, üzüntü, acıma” duygularıdır (s. 114).

Kövecses (2004), çoğu duygu metaforunun kaynak etki alanını, “kap, doğal ve fiziksel güç, sosyal üstünlük, rakip, tutsak hayvan, delilik, bölünmüş benlik, yük, hastalık” olarak göstermektedir (s. 36-38). Bazı duygu metaforlarının kaynak etki alanı olarak gösterdiği “besin/yiyecek, savaş, oyun” kavramlarının ise *arzu* ve *sevgi* duyguları ile sınırlı görüldüğünü belirtir (s. 39). Söz konusu kaynak Türkçe için değerlendirildiğinde, yukarıda bahsedilen birçok prototipik duygu kavramında duygu-besin ilişkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Kövecses’in çıkarımından hareketle Türkçenin, İngilizceye göre daha karmaşık bir yapı sergilediğini söyleyebiliriz. Karmaşık yapının dikkat çekici yönüyle yola çıkılan bu çalışmada “DUYGU BESİNDİR” metaforu, Türkçenin üst duygu kategorileri çerçevesinde deyimler üzerinden ele alınacaktır.

2.1. Deyimlerde “DUYGU BESİNDİR” Metaforu

“DUYGU BESİNDİR” metaforu, “kıskançlık ve açgözlülük, alçak gönüllülük ve tokgözlülük, sevgi, aşk, usanç, üzüntü ve keyifsizlik, kaygı, güven, arzu ve istek, nefret, saygı, mutluluk, huzur ve zevk; cesaret, öfke, özlem, kuşku, pişmanlık, umut” olmak üzere on sekiz duygu kavramında tespit edilmiştir.

2.1.1. Kıskançlık ve Açgözlülük

Kıskançlık üst duygu kategorisinin alt kavramı olarak belirlenen *açgözlülük*, “Açgözlü olma durumu, doymazlık, gözü doymazlık, harislik, tamahkârlık, tamah” olarak tanımlanmaktadır (URL-1). Bu duygunun besin kavramıyla ilişkisi *açlık*, *göz*, *boğaz*, *tutsaklık*, *ye-*, *doyma-* kavramları üzerinden haritalandırılmıştır. Aşağıdaki örneklerden görüleceği üzere, Eski Türkçeden bu yana zihinde ve söz varlığında yer alan bu haritalamada, doymayan karın değil gözdür. “Gözün aç olması, büyük boğazlı olmak, boğazın tutsağı olmak” *kıskançlık* ve *açgözlülük* hedef kavramını işaretlemektedir.

açgözlü Mal, mülk, mevki ve makam, para, yiyecek ve içecek gibi şeylere doymayan, aşırı hırslı, tamahkâr (ETDTS).

bogzi ulug (boğazi büyük) Açgözlü, boğazına düşkün, nefsinin hizmetinde (ETDV).

boguz kuli (boğaz kulu) Nefsinin emrinde olan, açgözlü, boğazına düşkün (ETDV).

boguzka bulun bol- (boğaza tutsak ol-) Dünya malına esir olmak, açgözlülük etmek (ETDV).

cihännü ye- Dünyayı yemek, açgözlü olmak, gözü doymamak (THKTAD).

gözünü toprak doyursun Ne denli mal mülk edinse gözü doymuyor; ancak ölürse doyar (Gözü toprakla dolarak) (ÖAADS).

közi aç (gözü aç) Doymusuz, tamahkâr (ETDV) > *gözü aç* Doyma bilmeyen; gerekenden çok yiyecek, mal elde etmek isteyen (ÖAADS).

közi suk (gözü aç) Kıskanç, açgözlü (ETDV).

2.1.2. Alçak gönüllülük ve Tokgözlülük

Alçak gönüllü “Kendi değerini olduğundan aşağı gösteren, başkalarını küçük görmeyen, büyüklenmeyen (kimse), engin gönüllü, mütevazı, tevazulu”; *alçak gönüllülük* ise “Alçak gönüllü olma durumu, tevazu, mahviyet, mütevazılık” olarak tanımlanmaktadır (URL-1). *Alçak gönüllülük* kavramında öne çıkan “aşağı” sözcüğünün mecazi anlamlarına bakıldığında

“Niteliği düşük, kötü”, “Daha küçük, daha az”, “Değeri daha az” şeklinde olumsuzluk kavram alanını çevrelediği görülmektedir. Ancak *alçak* sözcüğü, Türkçenin tarihî dönemlerinde “mütevazı, uysal, yumuşak huylu” anlamında da kullanılmıştır. Günümüzde bu anlam artık kullanılmasa da *alçak gönüllü* deyimine kaynak teşkil eden, sözcüğün “mütevazı” anlamıdır (Çolak, 2020: 235).

Tokgözlü “Gözü malda olmayan, gözü tok, açgözlü karşıtı”; *tokgözlülük* ise “Tokgözlü olma durumu” olarak tanımlanmaktadır (URL-1). Aşağıdaki örneklerde duygu-besin ilişkisi “gözün ve gönlün tok olması” üzerinden kurulmuştur:

gönlü tok (*/gönlü vü gözi tok ol- / gönlü gözi tok ol-*) Geçimine yetecek kadar olanla yetinen (ETTDS).

közi köngli tok (gözü gönlü tok) Dünya malına düşkün olmayan (ETDV).

közi tok (gözü tok) Dünya malına düşkün olmayan (ETDV).

2.1.3. Sevgi

Sevgi, “İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu” olarak tanımlanmaktadır (URL-1). Bu tanımda öne çıkan “ilgi” ve “bağlılık” sözcükleri sevgi kavramı ile *il-* “bağlamak” eylemi arasında bir ilişki kurulduğunu göstermektedir. *İl-* eyleminden türemiş “il-gi” ve “bağ” sözcüğünden türemiş “bağ+lı+lık” Türkçenin sevgi oluşumunda “bağ”ı kaynak etki alanı olarak gördüğünün kanıtıdır. Ayrıca Güncel Türkçe Sözlük’te “sevgi duymak, sevmek” anlamlarına gelen *sevgi besle-* deyimini, doğrudan doğruya sevginin besin kavramıyla ilişkilendirildiğini göstermektedir. “Ekmekten önce *sevgiye acıktık*, oysa düşman ekmeğe acıktığı için bu kadar zalim” (Toptaş, 2019: 29) şiirindeki *sevgiye acık-* ifadesi de duygu-besin haritalamasının iyi bir örneğini oluşturmaktadır.

Könlüm mîvesi deyiminde bir besin olan meyve, duygunun merkezi gönlde yetişmekte; bu deyim mutluluğu ve neşeyi işaretleyen bir sevgi sözü olarak kullanılmaktadır:

könlüm mîvesi Gönlümün meyvesi, gönlümün neşesi, mutluluğu anlamına gelen bir sevgi sözü (THKTAD).

Könlüm tokı deyimini, karnın değil duygu aracı gönlün doyduğunu ifade eden bir sevgi sözüdür:

könlüm tokı Gönlümün doyunluğu, tesellisi anlamına gelen bir sevgi sözü (THKTAD).

Aşağıdaki *közi suw iç-* deyiminde gözün yaşamın temel besin kaynaklarından suyu içmesi gönlün sevgiyle dolduğunu ifade etmektedir:

közi suw iç- (Gözü su içmek) Sevgiyle dolmak, içi aydınlanmak (ETDV).

Aşağıdaki örneklerde ifade edilen “bir durumdan lezzet almak”, “bir durumun tatlı gelmesi” *sevgi* duyusunun alt kategorisi sayılabilecek *hoşlantıyı* işaretlemektedir:

lezzet al- Hoşlanmak (ETTDS).

tatlı kél- Tatlı gelmek, hoşuna gitmek (THKTAD).

2.1.4. Aşk

Arapça kökenli *aşk* sözcüğü “Aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi, sevda, amor” olarak tanımlanmaktadır (URL-1). Türkçenin duygu kavramları listesinde birinci sırada yer alan *aşk*, aşağıdaki deyimde besin kavramının alt kavramlarından “içecek-şarap” ile ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkide özellikle şarabın tercih edilmesinin üzerinde durmak gerekir. Çünkü divan yazınında şarap ve *aşk* birbirini tamamlayan iki kavramdır. Söz konusu *aşk*, kimi zaman ilahi aşkı, kimi zaman beşerî aşkı temsil etmektedir. Bu bağlamda şarap, bir “aşk içkisi”dir (Gümüş & Mum, 2018, s. 121).

‘aşk (/‘ışk) şarābın iç- Âşık olmak (ETTDS).

2.1.5. Usanç

“Usanma duygusu, bıkmaya, bıkmalık, melal” olarak tanımlanan *usanç* duyusunun besinle ilişkisi, aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere “usanmaya neden olacak eylemler” üzerinden kurulmuştur. “Karşısındakini bezdirinceye, bıktırıcaya kadar sürekli konuşmak veya söylenmek” olarak tanımlanan (*birinin*) *başının etini yemek* deyiminde, kişinin düşünce kabı olan baştaki et, sürekli söylenmek yoluyla yenmektedir. Bu bağlamda düşünce kabının söylenmekle işgal edilmesi *ye-* eylemi üzerinden aktarılmıştır. Diğer örneklerde yer alan *kabak tadı* mecazi anlamıyla “Beğenilmeyen, bıkmalık veren durum”, *temcit pilavı* ise “Bıktırıcısına tekrar edilen söz” olarak tanımlanmaktadır (URL-1). *Temcit pilavında* doğrudan bir yemek adı, *kabak tadı vermek* deyiminde doğrudan bir yiyecek üzerinden “usanç yaratacak davranış” ifade edilmektedir.

başınıñ etini yi- Çok ısrar etmek, ısrarcı davranmak (ETTDS) > (*birinin*) *başının etini ye-* Bir kimseden sürekli olarak ve rahatsız edersine bir şey istemek (ÖAADS).

kabak tadı ver- Bir konunun sık sık yenilenmesi, artık usandırıcı, bıktırıcı olmak (ÖAADS).

temcit pilavı gibi ısıtıp ısıtıp koy- (öne sür-) Bir şeyi sık sık ve usandıracak kadar çok söz konusu etmek (ÖAADS).

2.1.6. Üzüntü ve Keyifsizlik

“Olması istenilmeyen olaylardan doğan ruh tedirginliği, gam, teessür” olarak tanımlanan *üzüntü* duygusu (URL-1) ile besin ilişkisi geniş bir metaforik düzlemde yer almaktadır. Aşağıdaki örneklerde birden fazla küme içerisinde yer alan kaynak kavram besin, hedef kavram *üzüntü* ve *keyifsizlik* ilişkisi şu şekilde haritalanmıştır:

Eski Türkçeden bu yana “ağızdaki tadın bozulması, kaçırılması” *üzüntü* ve *keyifsizliği* işaretleyen bir göstergedir. Söz konusu deyimlerde *tat-* eylemi üzerinden *üzüntü*-besin ilişkisi kurulmuş, ağız duygu aracı gönlün yerine geçmiştir:

- ağz tatsızlığı* Bir topluluk içindeki dirliksizlik (ÖAADS).
ağzının tadı bozul- (*kaç-*) Rahatı dirlik ve düzenliği bozulmak (ÖAADS).
agazındaki tatag yitlin- (*ağzının tadı kaç-*) Huzuru kaçmak (ETDV).
tadını kaçır- Güzel bir şeyi, aşırılığa saparak zevksiz duruma sokmak (ÖAADS).
tatig bar- (*tadı git-*) Tadı kaçmak, zevk alacak yönleri kaybolmak (ETDV).
tatig kèter- (*tat gider-*) Tadını kaçırmak, neşesini bozmak (ETDV).

Eski Türkçedeki zehir anlamına gelen *agu* sözcüğü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 545) üzerinden üzüntü-besin ilişkisi kurulmuştur. Öldürücü bir madde olan zehir, mecazi anlamıyla “Büyük üzüntü, acı, keder, sıkıntı” demektir. Aşağıdaki *aşın agu kıl-* deyimini “üzüntüye, sıkıntıya yol açan davranış”; *agusun yi-* ise “birinin üzüntüsünü duymak” anlamlarına gelmektedir:

- agusun yi-* Tasasını, derdini çekmek (ETTDS).
aşın agu kıl- (Aşını ağı kılmak) Huzurunu kaçırmak (ETDV).

Üzüntü ve keyifsizlik duygusunda, bu hissin merkezi olarak gösterilen kaynak etki alanı birden fazladır. Bu duyguyu ifade eden birinci araç, Eski Türkçede “karaciğer” anlamına gelen (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 545), Güncel Türkçe Sözlük’te ilk anlamıyla “göğüs” olarak açıklanan *bağır* sözcüğüdür. İkinci araç, Eski Türkçede birinci anlamıyla “akciğer, ciğer” ikinci anlamıyla “öfke, kızgınlık” anlamına gelip (s. 788) Güncel Türkçe Sözlük’te Eski Türkçedeki “kızgınlık” anlamını taşıyan *öbke* sözcüğüdür. Üçüncü araç, “akciğerle karaciğerin ortak adı”² olup mecazi anlamıyla “yürek, iç” olarak açıklanan *ciğer* sözcüğüdür. Dördüncü araç ise anatomik olarak “kalp”, isim olarak “bir kimsenin ruhsal yönü, gönül”, mecazi anlamda “acıma duygusu”, halk ağzında “mide, karın, iç” olarak tanımlanan *yürek* (URL-1) sözcüğüdür. Bu bağlamda “bağır, öbke, ciğer, yürek” sözcükleri *üzüntü ve keyifsizlik* duygusunun merkezidir. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere duygunun merkezinde pişme derecesi arttıkça *üzüntü ve keyifsizliğin* de hissedilme şiddeti artmaktadır:

- bağrı* (*/bağrını/ ciğer*) *biryān eyle-* Çok acı çektirmek, üzmetmek, içini yakmak (ETTDS).
bağrı kebāb ol- Çok büyük acı çekmek, içi yanmak (ETTDS).
bağrı biş- Ciğeri pişmek, çok üzölmek (THKTAD) - *bağrı piş-* Çok acı duymak, üzüntü çekmek (ETTDS).
ciğer (*/ciğeri*) *kebāb ol-* Çok büyük acı çekmek, içi yanmak, üzölmek, büyük bir derde düşmek (ETTDS) > *ciğeri kebab ol-* Büyük bir acıya uğramak, bir acıdan içi yaniyor gibi olmak (ÖAADS).
ciğeri biş- Büyük bir acıyla karşı karşıya kalmak, çok üzölmek, çok canı yanmak (ETTDS).
öpke kagrul- (*ciğeri kavrul-*) Acı çekmek (ETDV).
yürek kagrul- (*yürek kavrul-*) Acı çekmek (ETDV).

Yiyeceği *ekmeği* bir yemeğe değil *kana doğramak* “büyük üzüntü içerisinde olmak” anlamına gelir:

- ekmeğini kana doğra-* Yaşayışı büyük üzüntü ve acı (kanlı gözyaşları) içinde olmak (ÖAADS).

İç- eyleminin etrafında kümelenen duygu aracı *yürek ve ciğerin kanını iç-* deyimleri, “çok üzüntü duymak” anlamına gelir:

- ciğer kanı iç-* Hastalanmak, çok acı çekmek (ETTDS).
yüreginiñ kanını iç- Çok acı çekmek, büyük bir sıkıntı içinde olmak (ETTDS).

Tat-, ye- / yè- / yi- eylemi ve *aş+a-* “yemek” eylemi etrafında kümelenen; bir besini değil üzüntünün kavram alanındaki soyut kavramları (yürek, üzüntü, sıkıntı, keder, yara) işaretleyen *ciğer, gam, güşsa, miñnet, renc, te’essüf, zaħm* sözcükleri ile kurulan aşağıdaki deyimler “çok üzüntü duymak” anlamı ile Türkçe söz varlığının bir unsuru olmuştur. Söz konusu deyimler arasında yer alan *gam ye-* deyimini Eski Türkçe, Eski Oğuz Türkçesi ve Harezmi-Kıpçak Türkçesinde yer alması yönüyle dikkat çekicidir. *Gam ye-* deyimini bugün, Güncel Türkçe Sözlük’te yalnızca olumsuz çekimiyle (*gam yeme-*) yer almaktadır. Ayrıca üzüntü-besin ilişkisinin *ye-* eylemiyle kurulduğu bu deyimlerde *emgek* “sıkıntı” dışındaki tüm sözcüklerin (*ciğer, gam, güşsa, miñnet, renc, te’essüf*) alıntı olması dikkat çekicidir:

- ciğer yi-* (*/ye-*) Birine eziyet etmek, çok büyük sıkıntı vermek (ETTDS)
emgek aša- (*Gam ye-*) Eziyet çekmek (ETDV)
endişe yi- (*/ye-*) Dertlenmek, sıkıntıya düşmek, üzölmek (ETTDS)
gam yè- (*gam ye-*) Kederlenmek. (ETDV) > *gam yi-* Dertlenmek, endişe etmek, üzölmek, tasalanmak, kaygılanmak (ETTDS)
gam yè- Gam yemek, dert çekmek (THKTAD)
güşsa (*/güşsasın / güşsasını*) *yi-* Üzölmek, acı çekmek, kederlenmek, kaygılanmak, endişe içinde olmak (ETTDS)
miñnet tat- Mihnet tatmak, acısını tatmak, acısını bilmek (THKTAD)

² Bağır ile öbke sözcükleri, sonraki metinlerde anlam bakımından daha belirgin olup “bağır” ‘karaciğer’, “öbke” ‘akciğer’ anlamlarını taşır.

renc yi- Sıkıntı, eziyet çekmek, zorluklarla karşılaşmak (ETTDS)

te 'essüf yé- Teessüf yemek, teessüf etmek (THKTAD)

zahm yé- Eziyet çekmek (THKTAD)

Aşağıdaki örneklerde *ye-* eylemiyle deyimleştirilmiş *kişinin kendisini ya da içini yemesi, birini yiyip bitirmesi* deyimleri “üzüntü duymak”, “üzüntüye yol açmak” anlamlarına gelmektedir. Çok anlamlı bir sözcük olan *iç* Güncel Türkçe Sözlük'te sekizinci anlam olarak “Mide, bağırsak, karın”, dokuzuncu anlam olarak “Akıl, gönül, irade gibi insanın manevi varlığını oluşturan şeylerden herhangi biri” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlara göre, *iç* sözcüğü bağlama göre hem beslenmenin merkezi mide hem de duygunun merkezi gönül anlamlarını taşımaktadır. Öyleyse “mide” ve “gönül” birbirlerinin yerine geçebilen iki kavramdır.

kendi kendini ye-, kendini ye-, içi içini ye- Bir şey neden istediği gibi olmuyor ya da neden istediğine uygun bir biçim almıyor diye sürekli bir üzüntü içinde bulunmak, yırtınmak (ÖAADS).

(birini) yiyip bitir- Sürekli olarak tedirgin edip hırpalamak. (ÖAADS).

Üzüntü ve keyifsizlik-besin kavramlarıyla kurulan metaforik ilişki, *ye-, iç-* eylemlerinin ötesine geçerek *yut-* ve *yuttur-* eylemlerinin etrafında genişlemiştir. Güncel Türkçe Sözlük'te ilk anlamıyla “Ağızda bulunan bir şeyi yutağa geçirmek” olarak yer alan *yut-* eylemi aşağıdaki örneklerde üzüntü kavram alanındaki “cefa, gam, kan” sözcükleri ile deyimleşmiştir. *Yuttur-* eylemiyle kurulan *kan yuttur-* deyimini ise “üzüntüye, sıkıntıya yol açan davranış” anlamıyla Türkçe söz varlığında yer almaktadır:

cefâ yut- Cefa yutmak, cefa çekmek, eziyet görmek (THKTAD)

gam yut- Gam çekmek, üzölmek (ETTDS).

kan yut- Çok sıkıntı ve ızdırap çekmek, azap çekmek, acıya katlanmak (ETTDS).

(bir iş, bir adam, bir kimseye) kan yuttur- Bir iş meydana gelinceye kadar, o işi yapana çok sıkıntı vermek (ÖAADS).

Duygunun merkezi “gönöl” ile besin merkezi “karnın” birlikte yer aldığı aşağıdaki deyim, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde “eziyet vermek, incitmek” anlamlarıyla açıklanan *burçintur-* eylemi (Caferoğlu, 1968: 53) ve “bedbaht edilmek, felâkete sürüklenmek, sefaletle düşürmek” anlamlarıyla *erintür-* eylemi (s. 97) ile kalıplaşmış söz birliği olarak Türkçeye yerleşmiştir. “Gönlün” ve “karnın” eş tutulduğu bu deyim, duygu-besin ilişkisini iyi yansıtan bir örnektir. Söz konusu deyim, “gönlün” ve “karnın” incinmesiyle *üzüntünün* alt kavramı olan *sıkıntı* duygusunun doğacağı anlamıyla yer almaktadır:

köngülin karnın erintür- burçintur- (gönüllerini ve karnlarını incit-) Canlarını sıkılamak (ETDV).

Bir yiyeceğin lezzetinin artırılması için eklenen tuz, biber gibi baharatlar, sıkıntı veren bir durumun üstüne ya da mecazi olarak “dert, üzüntü, acı” anlamlarına gelen *yaraya* eklendiğinde *üzüntü* duygusunun ağırlığı artmaktadır. Yemekte lezzeti arttıran baharatların insanda *üzüntüyü* arttırması ile ortaya çıkan zıtlık ilişkisi ilgi çekicidir:

tuz biber ek- (üstüne, yaraya) Bir üzüntünün acısını, bir kusurun ağırlığını arttıran şeyler yapmak. (ÖAADS).

Besinin vücuttan çıkışını ifade eden *kus-* eylemiyle kurulan *kan kus-* deyimini, “eziyet çekmek, sıkıntıya uğramak” anlamlarını taşımaktadır. Bu deyimde, hedef kavram *üzüntüyü* işaretleyen kaynak kavram alanı besine ait *ye-, iç-, yut-, yuttur-* (besinin vücuda girişi) eylemlerinin yanına *kus-* eylemi (besinin vücuttan çıkışı) eklenerek üzüntü-besin kavram haritası daha da genişlemiştir:

kan kus- Çok eziyet çekmek (ÖAADS).

2.1.7. Kaygı

Türkçe “düşünmek” anlamına gelen *sakın-* eyleminden (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 800) türemiş “sakınç” sözcüğü; Farsça “düşünmek” anlamına gelen “endîşiden” eyleminden (Steingass, 1963: 110) türemiş “endişe” sözcüğü; İngilizce “kaygı” anlamının yanı sıra “düşünce” anlamını da taşıyan “anxiety” sözcüğü (<https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce>) “düşünce” ve “kaygı” kavramları arasında belirgin bir bağ olduğunu gösterir. Konuya Türkçe bağlamıyla yaklaşacak olursak Türkçede ilk yazılı metinlerden itibaren “düşünmek” ve düşünme aracı “akıl” kavram alanına giren sözlerin çeşitlilik gösterdiğini belirtmemiz gerekir (Türk, 2008). Söz konusu kavram alanındaki sözlerden biri olan *sa-* “saymak, söylemek” eyleminden türemiş *sak* “özenli, dikkatli, itinalı”; *sak* sözcüğünden türemiş *sakın-* “düşünmek, plan kurmak, düşünüp taşınmak, endişelenmek”; *sakın-* eyleminden türemiş *sakınç* sözcüğü *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde “fikir, düşünce, niyet, tasavvur, istiğrak” olarak tanımlanmaktadır (Türk, 2006). *Düşün-* kavramıyla ilgili olan “kaygı, endişe” anlamı taşıyan *sakınçsız* “endişesiz, düşüncesiz, tasasız”, *sakın-* “endişelenmek”, *sakış* “endişe, kaygı”, *saklan-* “çekingen olmak”, *sakınç* “sakınılacak şey, sıkıntı, kaygı” sözleri ise (Türk, 2006) Türkçenin “düşünce” ve “kaygı” kavramları arasında kurduğu bağı kanıtlar niteliktedir. “Üzüntü, endişe duyulan düşünce, gam, tasa” olarak tanımlanan *kaygı* duygusunda (URL-1) *ye-, içir-, yut-* eylemleri üzerinden besin ilişkisi kurulmuştur. Mecazi anlamıyla “gönöl” anlamı taşıyan *iç* sözcüğü, *ye-* eylemi ile “kaygılanmak” anlamında kalıplaşmış bir söz birliği kurmuştur:

içini ye- Sürekli bir tedirginlik, bir kaygı içinde olmak, hırsını yenememek (ÖAADS).

“Kayd, kağı, kayu, sakınç, teşvîş” sözcükleri ile *ye-* eylemi üzerinden kurulan aşağıdaki deyimler, “kaygılanmak, endişelenmek” anlamıyla; *kaydın, kayusun yi-*, “biri için kaygı duymak” anlamıyla, *içir-* eylemiyle Türkçe söz varlığında yer alan *kaygunı içür-* deyimini ise “kaygıyı bastırmak” anlamlarıyla kalıplaşmıştır:

kayd (/kaydı / kaydın / kaydını) *yi-* (/ye-) Tasalanmak, endişe etmek, dert çekmek, üzülme (ETTDS).

kağgu ye- (kaygı ye-) Kaygılanmak, üzülme. (ETDV) > *kağgu* (/kağgusun / kayku) *yi-* Endişe etmek, kaygılanmak, meraklanmak, tasalanmak, gam çekmek (ETTDS), *kağgu / kaygu ye-* Kaygı yemek, tasalanmak, kaygılanmak (THKTAD).

kağgunı içür- Kaygısını içelleştirmek, derdini içine atmak, sıkıntılarını dışarıya yansıtmamak (THKTAD).

kayü (/kayusun) *yi-* Birinin veya bir şeyin merakına düşmek, üzüntüsünü duymak, onun için tasalanmak (ETTDS).

sakinç ye- (düşünce ye-) Endişe duymak (ETDV).

teşvış yi- 1. Bir şeyin kaygısını çekmek, endişesini duymak, kaygılanmak (ETTDS).

Aşağıdaki *yut-* eylemiyle kurulmuş “kaygılanmak” anlamına gelen *kağgu yut-* deyiminde, kaygı-besin ilişkisinin metaforik haritası *ye-*, *içir-* eylemlerinin ötesine geçerek genişlemiştir:

kağgu yut- (kaygı yut-) Kaygılanmak. (ETDV) > *kağgu yut-* Kaygı yutmak, tasalanmak, kaygılanmak (THKTAD).

2.1.8. Güven

“Korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu, itimat” olarak tanımlanan *güven* duygusunda (URL-1) doğrudan, mecazi anlamıyla “bir duyguyu gönülde yaşatmak” anlamına gelen *besle-* eylemiyle ilişki kurulmuştur:

güven besle- Güven duygusu içinde olmak (ÖAADS).

2.1.9. Arzu ve İstek

“Bir şeye duyulan eğilim, arzu, şevk” olarak tanımlanan *istek* duygusunun (URL-1) besin ile ilişkisi özellikle “acıkmak, iştah” kavramları üzerinden kurulmuştur. İnsan bedeninin acıkınca verdiği tepkilerden biri olan “ağzının suyunun akması” *istek ve arzu* duygusuyla ilişkilendirilmiştir:

ağız şuyını (/suyını) *akıt-* Özenmek, imrenmek, bir şeyi çok beğenip istemek (ETTDS).

ağzınıñ şuyı ak- Bir şeyi çok beğenmek, imrenmek, hayran olmak, o şeyi elde etmeyi istemek (ETTDS) > *ağzının suyu ak-* Çok beğenip imrenmek (ÖAADS).

ağzı (/ağız) *şulan-* Beğenilen, arzulanan bir şeyi elde etme isteği duymak, bir şeye veya bir kimseye imrenmek (ETTDS) > *ağzı sulan-* İmrenmek (ÖAADS).

Aşağıdaki “arzulara ulaşmak” anlamı taşıyan deyimlerde *istek*, *dilek*, *arzu* ve besin ilişkisi *ye-* eylemi üzerinden kurulmuştur:

arzu ye- (arzu ye-) Arzularına erişmek (ETDV).

tilek arzu ye- (dilek ve arzu ye-) Arzularına ulaşmak (ETDV).

Eski Türkçedeki *közi toğ-*, Türkiye Türkçesindeki *gözü doy-* deyimlerinde, karnın yerine *gözün doyması* “isteğe, arzuya doymak” anlamıyla Türkçe söz varlığında yer almaktadır:

közi toğ- (gözü doy-) Arzuları kanmak (ETDV) > *gözü doy-* Çok şey isteyen kimse, istediklerini bol bol elde ettiğinden artık daha çoğunu istemez olmak (ÖAADS).

Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde yer alan “istemek, arzu etmek” anlamındaki *küse-* eylemi; bu eylemden türemiş “istek” anlamına gelen *küsedük* sözcüğü; “istek, arzu, dileme, dilek” anlamlarına gelen *küsenç* sözcüğü; “istenilen, arzu edilen” anlamına gelen *küsençig* sözcüğü ve aşağıdaki deyimde yer alan “arzu, dilek, istek, temenni” anlamlarını taşıyan *küsüş* sözcüğü (Caferoğlu, 1968: 123-124) *istek* kavram alanına giren bazı arkaik sözcüklerdir. Bu sözcüklerin yanı sıra *Divânu Lugâti t-Türk*’te yer alan “istemek” anlamındaki *küse-* eyleminden türemiş *küseğçi* sözcüğü, taşıdığı “iştahlı olan” anlamı ile (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 757) *duygu-besin* ilişkisi bağlamında ilgi çekicidir. Söz konusu sözcük, “istek” ve “iştah” kavramlarını aynı kümede çevrelemiştir. *Küsüş* sözcüğü ile Eski Türkçede “yükseltmek, beslemek” anlamlarını taşıyan *örit-* eylemi ile kurulan *küsüş örit-* deymi “istek duygusunu güçlendirmek” anlamıyla yer almaktadır:

küsüş örit- (emel besle-) Bir arzuyu sürekli düşünüp güçlendirmek (ETDV).

2.1.10. Nefret

Nefret, Güncel Türkçe Sözlük’te “Bir kimsenin kötülüğünü, mutsuzluğunu istemeye yönelik duygu” olarak tanımlanmaktadır. Nefret duygusu ve besin ilişkisi kaynak kavram alanına giren *doğra-*, *ye-*, *susa-*, *iç-*, *ekmek* sözcükleri üzerinden kurulmuştur.

İç- ve *susa-* eylemleriyle kurulan *kan iç-*, *kana susa-* deyimleri hırs duygusunun etrafında “nefret duymak” anlamıyla söz dizimine girmiştir:

kan iç- İnsafsız ve acımasızca birine kötülük yapmak, birine karşı kin ve nefret duymak, kan dökmeye hırsı olmak (ETTDS).

kana susa- Öldürme hırsı içinde olmak (ÖAADS).

Ye- eylemi ile kurulmuş *birinin başını ye-* ve *gözüyle (birini) ye-* deyimleri “nefretle gerçekleştirilen kötü davranış” anlamıyla yer almaktadır:

(birinin) başını ye- Ölmesine ya da büyük bir zarar görmesine yol açmak (ÖAADS).

gözle (gözüyle) ye- Uğursuzluk getiren bakışlarını üstünden ayırmayarak bir şeyin, bir kimsenin kötü duruma düşmesinde etken olmak (ÖAADS).

Tüketilecek bir besin yerine *birinin ekmeğine kan doğra-*, *birinin kanına ekme doğra-* deyimleri “nefret duygusuyla yöneltilen davranış” anlamıyla Türkçe söz varlığının bir unsuru olmuştur:

(*birinin ekmeğine kan doğra-* Bir kimseyi acılar, gözyaşları içinde bırakacak davranışta bulunmak (ÖAADS).

(*birinin kanına ekme doğra-* Birini acılar içine düşüren davranışta bulunmak (ÖAADS).

2.1.11. Saygı

“Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram” olarak tanımlanan *saygı* duygusunun (URL-1) besinle ilişkisi *aşa-* eylemi üzerinden kurulmuştur. Söz konusu eylemle kurulan *ayag çilteg aş-* deyiminde “şeref, itibar, saygı, hürmet” anlamlarına gelen *ayag* (Caferoğlu, 1968: 26) ve “itibar, saygı, hürmet” anlamlarını taşıyan *çilteg* (s. 63) sözcükleri “saygı görmek” anlamıyla Türkçeye yerleşmiştir. Yemek anlamındaki “aş” sözcüğünden türemiş *aşa-* eyleminin *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*’nde gösterilen ikinci anlamı “kabul etmek, hürmet etmek, saymak” (s. 28) *yemek ye-* ile *saygı* duygusunun doğrudan ilişkilendirildiğinin kanıtıdır.

ayag çilteg aş- (saygı ye-) Saygı görmek (ETDV).

2.1.12. Mutluluk, Huzur ve Zevk

“Bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, mut (I), ongunluk, kut, saadet, bahtiyarlık, saadatilik” olarak tanımlanan *mutluluk* duygusunun (URL-1) besinle ilişkisi *tat, besle-, semirt-, yemlen-, ye-, aş-* sözcükleri üzerinden kurulmuştur.

Mecazi olarak “Hoşa giden durum, lezzet, zevk” olarak tanımlanan *tat* kavramının (URL-1) etrafında kümelenen *ağzı dadını bil-, ağzı tadı, dad al-, tadını al-, tadına var-, tadından yenme-, tatig bul-* deyimleri “mutluluk duymak” anlamıyla yer almaktadır:

ağzı dadını bil- Güzel hoşa giden keyif verici şeylerden anlamak, onları seçmekte usta olmak, ağzının tadını bilmek (ETTDS).

ağzı tadı Bir topluluk içinde dirlik düzenlik, iyi geçinme (ÖAADS).

ağzı tadıyla Dirlik, düzenlik rahatlık içinde (ÖAADS).

dad al- Zevk almak (ETTDS) > *tadını al-* Yaptığı işten zevk duymaya başlamak (ÖAADS).

tadına var- (zevkine var-) Güzelliğini tadını gereği gibi duymak (ÖAADS).

tadından yenme- Çok tatlı, çok hoşa gider olmak (ÖAADS).

tatig bul- (tat bul-) Zevk almak (ETDV).

“İnsan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümlü vücuttan ayrılan madde dışı varlık”, “Yaşama, hayat” anlamlarının yanında “gönül” anlamı da taşıyan *can* sözcüğü, duygu aracını ya da merkezini temsil eden kavramlardan biridir. “Gönlü beslemek”, “gönlün yemlenmesi” anlamlarıyla *mutluluk* duygusunu işaretleyen *cân besle-* ve *can yemlen-* deyimleri diğer “DUYGU BESİNDİR” metaforunu taşıyan duygu kavramlarıyla benzerlik göstermektedir. Ancak “gönlü beslemek, ruhu beslemek” anlamlarını taşıyan “şişmanlatmak, besili hâle getirmek” anlamlı *semirt-* eylemiyle kurulmuş *can semirt-* deyiminde duygu-besin haritası genişlemiştir:

cân besle- Kaygısızca yiyip içmek, keyfine bakmak, gönlünü ferah tutmak (ETTDS).

can semirt- (can semirt-) Ruhunu beslemek (ETDV).

can yemlen- (can yemlen-) Hayattan zevk almak (ETDV).

“Gezinti, eğlence” anlamına gelen *ilinçü* sözcüğü (Caferoğlu, 1968: 92), “neşe, sevinç, sevinme, sürur, keyiflenme” anlamlarına gelen *mengi* sözcüğü (s. 129) ile “yemek” anlamındaki *aşa-* eylemiyle kurulmuş aşağıdaki deyimler “mutlu olmak, mutluluk sürmek, sevinmek” anlamlarıyla Türkçe söz varlığının bir unsuru olmuştur:

edgü mengig aş- (mutluluk ye-) Mutluluk sürmek (ETDV).

ilinçü mengi aş- (eğlence ve sevinç ye-) Eğlenmek (ETDV).

mengi aş- (mutluluk ye-) Mutlu olmak, sevinç yaşamak (ETDV).

mengi ilinçü aş- (mutluluk ve sevinç ye-) (ETDV).

Kutadgu Bilig’de yer alan *erej ye-* deyimini, *başı ye-* deyiminin zitti olarak “huzur, mutluluk içinde olmak” anlamıyla ifade edilmiştir:

“*bu yañlıg turur barça beglik işi / kayusı erej yir kayu öz başı*” (Arat, 2007: 231)

erej ye- (huzur ye-) Huzur içinde olmak (ETDV).

Gam yeme- deyimini, “üzülmek”; “mutluluk, huzur duymak” anlamıyla kalıplaşmış bir söz birliği kurmuştur:

gam yeme- Tasa etmemek, kaygı çekmemek, üzülmek (ÖAADS).

2.1.13. Cesaret

“Güç veya tehlikeli bir işe girişirken kişinin kendinde bulduğu güven” olarak tanımlanan *cesaret* duygusunun (URL-1) besinle ilişkisi görme aracı *göz* ve *yeme-* eylemiyle kurulmuştur. *Bir işi gözü yeme-* deyimini, “cesaret edememek” anlamını taşımaktadır:

(*bir işi*) *gözü yeme-* Yapma güç ya da yeteneğini kendine bulmamak (ÖAADS).

2.1.14. Öfke

“Engelleme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi, kızgınlık, hışım, hiddet, gazap” olarak tanımlanan *öfke* duygusunun (URL-1) besinle ilişkisi *ye-*, *yut-*, *sindir-* eylemleri üzerinden kurulmuştur.

Birini çiğ çiğ yiyecek deyimini “çok öfke duymak” anlamıyla söz dizimine girmiştir:

(*birini*) *çiğ çiğ yiyecek* Ona öyle kızmış ki elinden gelse parçalayacak ve sanki yiyecek (ÖAADS).

Öfkeni yut- deyimini “öfkeyi dizginlemek, durdurmak” anlamındadır:

öfkeni yut- Öfkeyi yutmak, İradesiyle sakin kalmak, sinirlenmemek (THKTAD).

“Öfkeyi bastırmak” anlamlı *öwke singür-* deyiminde ise *ye-*, *yut-* eylemiyle kurulan öfke-besin haritası *singür-* “yenilen besin maddesini sindirim sisteminde gereken değişikliklere uğratarak kana karışabilir bir duruma getirmek, hazmetmek” anlamlı *sindir-* eylemi ile genişlemiştir:

öwke singür- (öfke sindir-) Öfke bastırmak (ETDV).

2.1.15. Özlem

“Bir kimseyi, bir yeri veya bir şeyi görmeyi, ona kavuşmayı istemek, göreceği gelmek” olarak tanımlanan *özlem* duygusunda (URL-1) *ye-* eylemi ile duygu-besin ilişkisi kurulmuştur:

Aşağıdaki *hasret ye-* / *yi-* deyimleri “özlemek, üzülmek” anlamlarına gelmektedir:

hasret ye- Hasret yemek, hasret kalmak, özlemek (THKTAD), *hasret yi-* Üzülmek, kederlenmek (ETTDS).

2.1.16. Kuşku

“Bir olguyla ilgili gerçeğin ne olduğunu kestirememekten doğan kararsızlık, kuruntu, işkil, şüphe, acaba, şek” olarak tanımlanan *kuşku* duygusunun (URL-1) besinle ilişkisi *ye-*, *bulgal-*, *bulandır-*, *bulan-* eylemleri ile kurulmuştur.

Şübhe ye- deyimini “kuşkulanmak” anlamına gelmektedir:

şübhe ye- Şüphe yemek, şüphelenmek, kuşku duymak (THKTAD).

Duygu merkezi *gönül*, “besinlerin sindirime hazır duruma getirildiği” organ olarak tanımlanan *mide* (URL-1) ve *bulgal-*, *bulan-* eylemleri ile kurulmuş aşağıdaki deyimler “kuşkulanmak” anlamındadır:

köngüli bulgal- (gönlü bulan-) Tereddüte düşmek (ETDV).

mide bulandır-, *midesi bulan-* Bir iş kötü bir sonuca varacağından kuşkulanmak (ÖAADS).

2.1.17. Pişmanlık

“Yaptığı bir işin veya davranışın olumsuz sonucunu görek üzülen, nadim” olarak tanımlanan *pişman* ve “pişman olma durumu, nedamet” olarak tanımlanan *pişmanlık* duygusunun (URL-1) besinle ilişkisi *ye-* eylemi üzerinden kurulmuştur.

Türkçe “pişmanlık” anlamına gelen *ökünç* sözcüğü; Arapça “pişmanlık” anlamına gelen *nedāmet* sözcüğü; Farsça “pişman” anlamına gelen *peşimān* sözcüğü ve *ye-* eylemi ile kurulmuş olan aşağıdaki deyimler, “pişman olmak, pişmanlık duymak” anlamlarıyla Türkçeye yerleşmiştir:

nedāmet ye- Pişman olmak (THKTAD).

ökünç ye- (pişmanlık ye-) Pişmanlık duymak (ETDV).

peşimān yi- Pişman olmak, yapılan bir işten dolayı pişmanlık duymak (ETTDS), *peşimān ye-* Pişman olmak (THKTAD).

2.1.18. Umut

“Ummaktan doğan duygu, ümit” olarak tanımlanan *umut* duygusunun (URL-1) besinle ilişkisi *kursak*, *karın*, *su*, *iç-* sözcükleri üzerinden kurulmuştur. Ayrıca Türkiye Türkçesinde yer alan “umut fakirin (garibin) ekmeğidir” atasözü (Aksoy, 1988: 453), doğrudan umudun bir besin olan ekmele ilişkilendirildiğini göstermesi bakımından güzel bir örnektir.

Halk ağzında “boğaz” anlamına gelen *kursaktan* besinin yerine “istek, eğilim, arzu, şevk” anlamlarına gelen *hevesin* geçmemesi, “umutsuzluğa düşmek” anlamını taşımaktadır:

hevesi kursağında kal- İmrendiği, istediği şeyi elde edememek (ÖAADS).

“Umutsuzluğa düşmek” anlamına gelen *köngüli karını çök-* *bat-* deyiminde daha önceki kimi örneklerde görüldüğü gibi besin kabı “karın” ve duygu kabı “gönül” eşit görülmüştür:

köngüli karını çök- *bat-* (gönlü karnı çöküp bat-) Umutsuzluğa kapılmak, heyecanını yitirmek (ETDV).

3. Türkçe Deyimlerde “DUYGU BESİNDİR” Metaforu

Aşağıdaki tabloda “DUYGU BESİNDİR” metaforunu barındıran Türkçe deyimler, üst başlık olarak belirlenen duygu kavramlarına göre sınıflandırılmıştır:

Duygu	Deyimler
Kıskançlık ve Açgözlülük	<i>açgözlü, bogzı ulug, boguz kuli, boguzka bulun bol-, cihānı ye-, gözünü toprak doyursun, közi aç > gözü aç, közi suk</i>
Alçak gönüllülük ve Tokgözlülük	<i>gönli tok (/gönli vü gözi tok ol- / gönli gözi tok ol-), közi köngli tok, közi tok</i>
Sevgi	<i>köhlüm mīvesi, köhlüm tokı, közi suw iç-, lezzet al-, tatlı kél-</i>
Aşk	<i>'aşk (/ışk) şarābın iç-</i>
Usanç	<i>başınıñ etini yi- > (birinin) başının etini ye-, kabak tadı ver-, temçit pılavı gibi ısıtıp ısıtıp koy-</i>
Üzüntü ve Keyifsizlik	<i>agazıntaki tatag yitlin-, aǵusın yi-, aǵız tatsızlığı, aǵzının tadı bozul- (kaç-), aşın agu kıl-, baǵrı (/baǵrını/ ciger) biryān eyle-, baǵrı biş- baǵrı piş-, baǵrı kebāb ol-, cefā yut-, ciger (/cigeri) kebāb ol- > ciǵeri kebab ol-, ciger kanı iç-, ciger yi- (/ye-), cigeri biş-, ekmeǵini kana doğra-, emgek aşı-, endīşe yi- (/ye-), gam ye- > gam yi- gam ye-, ğam yut-, ğuşşa (/ğuşşasın / ğuşşasını) yi-, kan kus-, kan yut-, (bir iş, bir adam, bir kimseye) kan yuttur-, kendi kendini ye- / kendini ye- / içi içini ye-, köngülin karının erintür- burçıntur-, miñnet tat-, öpke kagrul-, renc yi-, tadını kaçır-, tatıǵ bar-, tatıǵ kēter-, te'essüf ye-, tuz biber ek- (üstüne, yaraya), (birini) yiyip bitir-, yüreginiñ kanını iç-, yürek kagrul-, zahm ye-</i>
Kaygı	<i>içini ye-, kaǵu ye- (kaygı ye-) > kayǵu (/kayǵusın / kayku) yi- kaǵu / kayǵu ye-, kaǵu yut- (kaygı yut-), kayd (/kaydı / kaydın / kaydını) yi- (/ye-), kayǵumı içür-, kayu (/kayusın) yi-, sakınç ye- (düşünce ye-), teşvīş yi-</i>
Güven	<i>güven besle-</i>
Arzu ve İstek	<i>aǵız şuyını (/suyını) aqıt-, aǵzınıñ şuyı aq- > aǵzının suyu ak-, aǵzı (/aǵız) şulan- > aǵzı sulan-, arzu ye- (arzu ye-), közi tođ- (gözü doy-) > gözü doy-, küsüş örit- (emel besle-), tilek arzu ye- (dilek ve arzu ye-)</i>
Nefret	<i>(birinin) başını ye-, (birinin) ekmeǵine kan doğra-, gözle (gözüyle) ye-, kan iç-, kana susa-, (birinin) kanına ekmek doğra-</i>
Saygı	<i>ayag çilteg aşı- (saygı ye-)</i>
Mutluluk, Huzur ve Zevk	<i>aǵzı dadını bil-, aǵız tadı, aǵız tadıyla, cān besle-, can semirt- (can semirt-), can yemlen- (can yemlen-), dad al- > tadını al-, edǵü mengig aşı- (mutluluk ye-), erej ye- (huzur ye-), gam yeme-, ilinçü mengi aşı- (eǵlence ve sevinç ye-), mengi aşı- (mutluluk ye-), mengi ilinçü aşı- (mutluluk ve sevinç ye-), tadına var- (zevkine var-), tadından yenme-, tatıǵ bul- (tat bul-)</i>
Cesaret	<i>(bir işi) gözü yeme-</i>
Öfke	<i>(birini) çığ çığ yiyecek, öfkeni yut-, öwke singür- (öfke sindir-)</i>
Özlem	<i>hasret ye- hasret yi-</i>
Kuşku	<i>şübhe ye-, köngüli bulgal- (gönlü bulan-), mide bulandır-, midesi bulan-</i>

Pişmanlık	<i>nedāmet ye-, ökünç ye- (pişmanlık ye-), peşmān yi-peşimān ye-</i>
Umut	<i>hevesi kursağında kal-, köngüli karını çök- bat- (gönlü karnı çöküp bat-)</i>

Tablo 1. Duygu Kavramlarına Göre Türkçe Deyimler

Bu tabloya göre, “DUYGU BESİNDİR” metaforu en fazla *üzüntü* ve *keyifsizlik* duygusunda yer almaktadır. *Üzüntü* ve *keyifsizlik* duygusunu sırasıyla *mutluluk*, *huzur* ve *zevk*, *kıskançlık* ve *açgözlülük*, *kaygı*, *arzu* ve *istek*, *nefret* ve *sevgi* duyguları takip etmektedir. Söz konusu metaforun en az görüldüğü duygular ise *aşk*, *cesaret*, *güven*, *özlem* ve *saygı*dır.

Söz konuyu tabloya göre, kaynak kavram besin ve hedef kavram duygu ilişkisi deyimler üzerinden şu şekilde haritalanmıştır: Besin kavram alanına giren *ye-* eylemi, *kıskançlık* ve *açgözlülük*, *usanç*, *üzüntü* ve *keyifsizlik*, *kaygı*, *arzu* ve *istek*, *nefret*, *mutluluk*, *huzur* ve *zevk*; *öfke*, *özlem*, *kuşku* ve *pişmanlık* olmak üzere pek çok duyguda duygu-besin ilişkisini kuran ana kavramdır. *Aşa-* “yemek” eylemi, *üzüntü* ve *keyifsizlik*, *saygı*, *mutluluk*, *huzur* ve *zevk* duygularında yer almaktadır. *Doy-* ve *tokluk* kavramının etrafında kümelenen duygular *kıskançlık* ve *açgözlülük*, *alçak gönüllülük* ve *tokgözlülük*, *sevgi*, *arzu* ve *istektir*. *Açlık* kavramı *arzu* ve *istek*, *kıskançlık* ve *açgözlülük* duygularını işaretlemektedir. Söz konusu kavram, *arzu* ve *istek* duygusunda doğrudan acıkmanın fiziki göstergesi (*ağz şuyını* (/suyını) *ağıt-*, *ağzınıñ şuyı aq- > ağzının suyu ak-*, *ağız* (/ağız) *şulan- > ağız şulan-*) olarak ifade edilmektedir. Bir başka kaynak kavram *tat* ve *lezzet*; *sevgi*, *üzüntü* ve *keyifsizlik*, *mutluluk*, *huzur* ve *zevk* duygularını çevrelemektedir. *İç-* eylemi aracılığıyla duygu-besin ilişkisi kurulan duygular *sevgi*, *aşk*, *üzüntü* ve *keyifsizlik*; *içür-* eylemi ile ifade edilen duygu ise *kaygı*dır. *Yut-* eylemi *üzüntü* ve *keyifsizlik*, *kaygı* ve *öfke* duyguları; *yuttur-* eylemi *üzüntü* ve *keyifsizlik* duygusunda duygu-besin ilişkisini kurmuştur. *Besle-* eyleminin etrafında *güven*, *arzu* ve *istek*, *mutluluk*, *huzur* ve *zevk* duyguları yer almaktadır. Duygu-besin ilişkisinin *semirt-* “şişmanlatmak” eylemiyle kurulduğu *mutluluk*, *huzur* ve *zevk* duygusunda, duygu ve besinin metaforik haritası genişlemektedir. Besinin vücuda girişini ifade eden kavramların yanında vücuttan çıkışı ifade eden *öfke* duygusundaki *singür-* “sindirmek” eylemi ile *üzüntü* ve *keyifsizliği* işaretleyen *kus-* eylemi duygu-besin haritasının tamamlandığını göstermektedir.

Sonuç

Zoltán Kövecses, “DUYGU BESİNDİR” metaforunun İngilizcede *arzu* ve *sevgi* duyguları ile sınırlı olduğunu ileri sürmektedir. Çalışmamızın sonucuna göre Türkçede bu duygu metaforu *kıskançlık* ve *açgözlülük*, *alçak gönüllülük* ve *tokgözlülük*, *sevgi*, *aşk*, *usanç*, *üzüntü* ve *keyifsizlik*, *kaygı*, *güven*, *arzu* ve *istek*, *nefret*, *saygı*, *mutluluk*, *huzur* ve *zevk*; *cesaret*, *öfke*, *özlem*, *kuşku*, *pişmanlık*, *umut* olmak üzere on sekiz duygu kavramında yer almaktadır. Bu durum, söz konusu duygu metaforu bağlamında Türkçenin İngilizceden daha karmaşık bir yapı sergilediğini göstermektedir.

Türkçede VIII. yüzyıldan XXI. yüzyıla uzanan deyim örnekleri (*közi aç > gözü aç*, *közi toğ- > gözü doy-*), toplumsal boyutta insan zihninin yüzyıllardır değişmediğini göstermekte ve metaforun kalıcı düşünce kalıbı yönüne işaret etmektedir. Ayrıca “DUYGU GÜÇTÜR” duygu metaforunun hem İngilizcede hem Türkçede yer alması, metaforun evrensel yönüne örnek oluşturmaktadır.

Üzüntü ve *keyifsizlik*; *mutluluk*, *huzur* ve *zevk* duygularında duygu-besin ilişkisini yansıtan deyim örnekleri diğer duygu kavramlarına göre sayıca daha fazladır. *Üzüntü* ve *keyifsizlik* kavramında duygu-besin metaforunun haritası *kebab ol-*, *piş-*, *baharat ekle-*, *yan-*, *kavrul-*, *kus-* eylemleriyle genişlemiştir. Ayrıca besinin pişme derecesi arttıkça *üzüntü* ve *keyifsizliğin* hissedilme derecesi de artmaktadır. *Mutluluk*, *huzur* ve *zevk* duygusunda bu haritaya yeni bir rota verilerek *yemlen-* ve *semirt-* kavramları eklenmiştir. Bu kavramlar arasında “besili, yağlı bir duruma getirmek” anlamındaki *semirt-*, duygu-besin haritasının metaforik genişliğini pekiştirmektedir. Ayrıca söz konusu deyimlerde duygu-besin ilişkisinin yoğun olarak besin kavram alanına giren *ye-*, *iç-*, *içir-*, *besle-*, *yut-*, *tat* kavramları üzerinden kurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda “DUYGU BESİNDİR” metaforu, yoğun olarak besinin vücuda girişini temsil eden *ye-*, *iç-*, *içir-*, *yut-*, *yuttur-*, *semirt-* eylemleriyle ifade edilmiştir. Ancak yoğun olmamakla birlikte besinin vücuttan çıkışını ifade eden *kus-*, *sindir-* eylemlerinin varlığı, duygu-besin metafor haritasının tamamlandığını göstermesi açısından önemlidir.

Arzu ve *istek* duygusunda, besin kavram alanına giren *acık-* ve *iştah* kavramlarının ön planda olması dikkat çekicidir. *Nefret* duygusunda *susa-*, *öfke* duygusunda *sindir-*, *kuşku* duygusunda *mide bulantısı*, *umut* duygusunda *kursakta kal-* duygu-besin metafor haritasını genişleten çarpıcı örneklerdir. *Kaygı* duygusunda yer alan kavramların merkezinde “düşünce”nin yer alması ise bir başka ilgi çekici sonuçtur.

Besle- eyleminin Güncel Türkçe Sözlük’te gösterilen mecazi anlamı “Bir duyguyu gönülde yaşatmak” doğrudan doğruya Türkçede duygu-besin ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Örneklem alanına giren deyimlerde duygunun aracı ve merkezi olarak yer alan *bağır*, *gönül*, *yürek*, *öpke*, *ciğer* kavramları, besinin merkezi olan *mide*, *karın* organ adlarıyla çoğu kez birlikte ele alınmıştır. Bu durum da duygu-besin ilişkisini güçlendiren göstergelerden biridir. Ayrıca “DUYGU BESİNDİR” metaforunun pek çok duyguda yer alması, Türkçenin duygu dili oluşumunda kaynak etki alanı olarak besinin güçlü etkisini göstermektedir.

Kısaltmalar

ETDV	ÖAADS
ETTDS	THKTAD

Eski Türkçenin Deyim Varlığı → Şen, S. (2017). *Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü* → Özyaşamış Şakar, S. (2021). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü* → Aksoy, Ö. A. (1988). *Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler* → Tokay, Y. (2019).

Kaynakça

- Aka, M. (2022). *Metafor ve Metonimi Kuramına Göre Eski Türk Yazıtlarında Kavram Alanı İlişkileri*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Aksan, D. (2020). *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, M. (2006). Metaphors of Anger: An Outline of a Cultural Model. *Dil ve Edebiyat Dergisi/Journal of Linguistics and Literature*, 3 (1), 31-59.
- Aksan, M. (2006). The Container Metaphor in Turkish Expressions of Anger. *Dil ve Edebiyat Dergisi/Journal of Linguistics and Literature*, 3 (2), 103-24.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp.
- Arat, R. R. (2007). *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıca Akkök, E. (2017). Turkish Metaphors of Anger. *DTCF Dergisi*, 57 (1), 302-326.
- Aygün Cengiz, S. (2019). Psikolojik Folklor Bağlamında Kemal Tahir'in *Köyün Kamburu* Romanında Öfke. 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Genel Konular içinde (s. 51-65). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Azılı, K. (2021). *Mekândan Zamana Metaforik Transferler Eski Türkçe Üzerine Teorik Bir İnceleme*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Baş, M. (2015). *Türkçede Duyguların Bedenle İlgili Deyimler Aracılığıyla Kavramsallaştırılması: Bilişsel Dilbilimsel Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Boz, E. (2021). *Yunus Emre Risâletü'n-Nushiyye (Fatih Yazması)*. Ankara: Başak Matbaacılık.
- Bulut Solak, B. (2021). Musevilikte Koşer Yiyecek ve İçecekler ve Koşer Beslenme Kanunlarının Koşer Gıda Üretimine Potansiyel Etkileri. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 33-44.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cebeci, O. (2013). *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Çolak, G. (2020). Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Fosil Anlamlar. M. Mangır ve S. Şen (Ed.), *Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Anı Kitabı* içinde (s. 233-250). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Duman, M. A. (2019). *Retorikten Belâgate Mecâzdan Metafora*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Eker, Ö. (2021). *Kutadgu Bilig Metaforları*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânü Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eriş E. ve Uluşahin, E. (2020). *Metaforik Dil Atasözü ve Deyimlerde Metaforların Dillerarası Analizi*. Ankara: Nobel Bilimsel Yayıncılık.
- Gen, S. (2015). *Özbekçede Metaforlar*. (Doktora tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Gökçe, Ö. (2020). *Korece ve Türkçe Mutluluk ve Üzüntü Metaforlarındaki Benzerlik ve Farklılıklar*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gümüş, M. Y. ve Mum, C. (2018). Klâsik Türk Şiirinde Rint ve Şarap İlişkisi. *Birey ve Toplum*, 8 (16), 190-138.
- Gündoğdu, A. E. (2020). Türkçe Üzerine Bir Duygu Metaforu Çalışması: "Moral" Düşüm Sözcüğünün Derlem Temelli Görünümleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29 (3), 387-399.
- Karaağaç, G. (2018). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kövecses, Z. (2004). *Metaphor and Emotion Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff G. ve Johnson, M. (2015). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil* (G. Y. Demir, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Ledoux, J. (2020). *Duygusal Beyin Duyguların Gizemli Dünyası*. (A. Uysal, Çev.). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Özyaşamış Şakar, S. (2021). *Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Steingass, F. J. (1963). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London: Routledge & Kegan Paul Limited.
- Şahan, K. (2020). *Şiirde Derin Yapı Metafor Modern Türk Şiiri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Ebabil Yayıncılık.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şerifoğlu, Y. (2011). *Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesindeki Mutluluk/Mutsuzluk Kavramı ile İlgili Fiil ve Deyimlerde Anlam İlişkisi*. (Doktora tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- The Multilingual Dictionary Tureng. (2023, 25 Mart). Erişim adresi: <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce>
- Tokay, Y. (2019). *Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Toptaş, U. (2019). *Kervan*. Name Yayınları.
- Tunç, G. (2020). *Şiir ve Bellek Modern Türk Şiirinde Bellek Metaforları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Türk Smith, Ş. ve Smith, K. D. (1995). Turkish Emotion Concepts: A Prototype Analysis. J. A. Russell, J. M. F. Dols, A. S. R. Manstead ve J. C. Wellenkamp (Ed.), *Everyday Conceptions of Emotion* içinde (s. 103-119). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Türk, V. (2006). Türkçede Beyin Faaliyetleri ile İlgili Sözcükler (Öğ, Sakın-). *I. Uluslararası Türk Dünyası Kurultayı*, İzmir.

Türk, V. (2008). Türkçede Düşünmek Fiili. *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yunusoğlu, M. K. (2020). *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

URL-1 Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*. (2023, 28 Şubat). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>